

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 64. Fylke: Oppland
 Tilleggsspørsmålnr. Herad: Etnedal
 Emne: Död og begravelse. Bygdelag: Heile bygdi
 Oppskr. av: Lærer Martin Lundstein Gard:
 (adresse): Bruflat G.nr. Br.nr.

- A. ~~Merke av om~~ oppskrifta er etter eiga røynsle. saman med husmor
 Gunhild Lundstein. Bruflat, 72 år.
 B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

I

Tok to samstundes i dörhaldet -ein utanfrå og ein innanfrå, fekk ein snart höyre om dödsfall.

Gjekk ein av fingrane gjennom eit flatbrödstykke, so det vart eit hol, fekk ein höyre det same.

Gjöymde ein liten unge ansiktet med eit plagg, eller dei sette blomar

~~V~~ i håret sitt, var det teikn på at det vart dödsfall i

grenden. Kom ein til å få sjå to pinnar, flisar eller

strå, som låg slik at dei laga eit gteit kors, so vart det te halde for eit sikkert dödsfall-merke.

2

Dersom "gauken dåra ein" (höyrde gauken fyrste gong om våren på fastande hjarta,) so held mange det for ei feigdarbod. Likeins dersom dei for fyrste gong om våren höyrde "någauk". (at gauken då sat rett i nord og gol mot ein.) I gamal tid hadde mange av dei törste gardane "kastebu" d.e. likhus. På sume av desse gardane kunne ein höyre at det hövla, saga og banka om natti. Det var teikn på at det snart vart dödsfall på garen.

3

Det var somme som kasta skoa sine tvert over golvet mot ~~u~~ nyttårskvelden utgangsdörivart skoen ståande og tåi peika rett mot döri, so skulle han som kasta i vissa ut av huset i året ~~i året~~ som kom.

4

13135

2 4) Ein mann som levde her i bygden for pålag 100 år sidan skulle kunna forutsegja dødsfall. Dei kalla han "Bekjon" fordi han gjekk omkting og selde bek. Ein dag var han inne på ein gard på Toten. Då han gjekk att, snudde han seg i døri og spurde: "Ligg det lik her på garden?" "Nei", vart det svara. "Ja, då blir det lik her innan morgon", sa Jon, og slik vart det. Ein av husmennene, som nett då sat og åt tilkvelds, døydde brått om natti.

~~Helligmann~~

5-6

Helligmaur, Sigdalous, helhunger, moldgråde er ord, som me ikkje kjenner her.

Dödsleiet

7

Det er ikkje kjent her at nokon yngste å døy på ein bestemt stad i huset.

8-9

Heller ikkje at dødsrommet skulle ordnast på ein sers vis. og heller ikkje at noko vart gjort for å lette dødskampen.

10

Det har vore, og er mykje vanleg å sende bod etter prest med sakramentet, men berre når den døyande bad om det.

11

Når presten kom, tala han ei stund med den døyande om synd og nåde. Eit salmevers eller to vart sunge. "Til dig alene Herre Krist" vart mest brukt ved det ^hjöve her. So vart sakramentet utdelt slik som i kyrkja. Det var ogso vanleg at dei som vilde av husets folk, ogso var med til alters. So vart eit takkevers sunge t.d. "O Jesu, söde Jesu dig ske hjertens tak evindelig."

12

Andre enn presten var det ikkje vanleg å bodsen ~~o~~, med mindre den døyande sers vilde tala ^{ved} om ein kvan om noko som låg honom på hjarta.

13

Det har hendt ofte at den døyande har sagt i frå om gravferdi, og andre ting, som skulle gjerast etter døden.

Tia millom dødsfallet og gravferdi.

14

"Han døydde", "Han er flött", "Han sovna i dag.", "Han er slöppin",

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

er dei mest brukte vendingane her om ein som er död.

ordet "dau" er meir sjeldan brukt no.

15

Det er fortalt at ei fuglefjör, ein spegil eller opning av ei livår har vore brukt for å prova at döden var fullviss. Ei knappenål, stukken med spissen inn i hjarta, skal og vore brukt. Den minste rörelse av hjarta, ville då få nåli til å röre på seg., vart det sagt.

16

Noko döme på skindöde, har me ikkje å fortelja um her, men i gamal tid var det nok tale om slikt, av og til.

17 -18

Mynt på öyelokket, salmebok under hoka eller band til å binde nerkjevenopp med har vore brukt her forat liket ikke skulle ligge med open munn og opne augo.

19 -20

Det har ikkje vore brukeleg her, varsle naboer straks.

21

Å varsle husdyr om dödsfall, er ukjent her.

22

Med dödsrommet vart det ikkje gjort anna enn å opne eit vindu og legge t.d. eit laken over den döde.

23

Liket vart sjeldan flött or sengen för dagen etter, no i siste tid fyrst når kista kjem, som no er ganske snart.

24

För, når dei ofte måtte vente ei stunn på kiste, vart liket gjerne lagt på ein lemm og bore ut.

25

Her vart lik aldri lagt på halm.

26

Her blir uttrykket "ligge på likstrå" brukt om den tid "dei ligg heime" millom dödsdagen og gravferdi.

27

Sengehalmen ble gjerne brent så snart den döde var båret ut. Dette vart kalla "å bifrenne likstrå".

28 -29

Andre ting enn "likstrået", sengehalmen, ble ikkje brent, dersom ikkje doktoren på grunn av smittefare kravde det.

13135

4

30

Liket vart stelt so fort kista kom.no tildags om ei dags tid,för fyrst om fleire dagar.

31

För var det helst ei kone i grannelaget,som stelte liket. No er det mest alltid helsesöstera

32

Ho var alltid kledd på vanleg måte

32 -36

Ansigt og hender vart vaska,håret stelt,og menn,som ikkje gjekk med skjegg barbert,og neglene klipt.

37

Likvatnet vart utslege,ikkje brukt til noko.

Likkler.

38 - 39

Å kle eit lik,kallast her "~~lik~~" "å bu liket"Likkleda kalla dei för "bukleo" No kalla dei det som oftast "svöp"

40

Ordi "liklaken" ,"likblæje"og sveipelaken" har i kje vore brukt her.

41

Me har ikkje höyrt tale om at brudelakenet skulle vera liklaken.

42

Heller ikkje om at liket vart kledd i under-og overkler.

43

At brudgomsskjorte og brudelinet har vore brukt til likkler,har hendt her i bygden og.

44

Me har ikkje höyrt at likklede skulle vera av lin.Eit slags tynt leret "buleret " har so lenge me kjenner til,vore brukt til slikt.

45-46

Me kjenner ikkje til skikken med at föttene skulle vera synbare,Sokkar kledde somme på dei,men aldri sko.

47

I gamal tid brukte dei stundom å setta hodeplagg på lik.

48-49

Gamle og unge,og likeins barselkonor vart likt kledde til likferdi.

50
Blonder brukte somme ,men ikkje alle,som pynt på likklede .

51
Ein kan seie at kjøpte likklede har vore i bruk her i 60-70 år.

52
No blir det mest alltid kjøpt ferdige likklede,enten av tøy eller av papir.Det har ogso vore kjøpt av silke,men det har vore utanom det vanlege.

53
Mange kallar kjøpte likklede for svöp.

54-55
Beröring av lik,har her ikkje korkje vore halde for helbredande eller fårleg.

56-57
At barn skulle berast rundt kista for å bli kurert,er ukjent her. At mynten over öyelokket skulle nyttast til noko,er likeins ukjent.

58
Me kjenner ikkje döme no ,på at nokon har havt ferdig likkiste ståande.Men det er fortalt om folk som har havt ferdige materialer til kiste liggjande.

59
Trenagler i likkista er ukjent her.

60
Stroppor av taug til handtak når dei bar,var alltid brukt.

61
So seint som til omkring 1890 vart kistone helst gjort heime av ein snikkar.Etter den tid vart dei kjøpte.

62-63
Til framimot siste århundraskifte var det mest svarte kist stor å sjå,måla med linolje og kjönrök,og lokket gjerne over påst^vödd finmalt steinkol,som pynt.Frå den tid har kistone mest vore kvite.

64
Opning i kistelokket er ukjent her.

65-66
Som underlag i kistone har för vore brukt hövelflis,no kutterflis,og i hovudputone det same.Dun har ogso vore brukt av somme,men ikkje törre blad,det ein veit.

68

Somme lot fingerringen fylja i gravi og kanskje salmeboki ingenting anna.

69

Me kjenner ikkje til skikken med at barselkonor skulle ha barne tøy med i kista

70

Den vanlege pynt på kista kunne vera eit kors på lokket (Avtre eller metal). Og dertil blommar og kransar, för mest heimgjorde, no mest kjøpte.

71-72

Linfrö langs kista eller planter for å holde innsekter borte, er ukjent her.

73

Rågjerder mot at den avlidne ikke skulle gå igjen, har me ikkje höyrt om.

74-75

Det har ikkje vore skikk her at slektningane har mödt fram, når den döde skulle leggjast i kista

77-78

Der bruktest ingen slags pynt på rommet, der kista vart sett enten det var inne i huset eller på låven, som var det vanlege.

79-80

Barsal eller lauvsal til å settja liket under seremonien gravferdsdagen, var laga av små granbuskor eller små björkebuskor, med toppen böygd mot kvarandre. Slike bar- eller lauvsalar brukast no alltid sumarstid. Og tildels om vinteren.

81

somme barströyde millom huset og uthuset, der kista sto, somme ikkje.

82

Her var ingen fast skikk om korleis kista skulle stå under derheimelegget.

83-85

Somme la lokket på kista, andre lot den stå open med ein liten duk over ansiktet "ansiktsduk" "salvet" ofte av silke.

86

Det hendte ofte at granner og venner kom for å sjå liket, 13135

men det var ingen fast ski kk.

87 -88

Gravkapel har me ikkje her. Men skal seremonien haldast i Kyrkjun, kan liket föreåt bli sett inni eit rom i kyrkje porten til gravferdsdagen kjem.

Sorg

89 -92

"Sörgetid "har me ikkje havt her. Stöi og larm måtte det ikkje vera der nokon låg lik, og heller ikkje leik og gamman korkje på garen eller i næraste grannelag.

93-94

Heilt til siste hundreårsskiftet gik folk i gravferd utan større umsut for korleis dei var klede. No lyt det helst vera mørke klede Dei pårörande helst svartklede ,ogso enken.

95

Råd mot for mykje sorg har me ikkje höyrt om.

96-97

Heller ikkje at ein kan vekkjast med gråt etter döden Gamle råd for å lindre sorg er også ukjent her.

98-99

Begravelse eller "gravöl "som det mest vart kalla, vart halde på alle vekedagane ,undteke sundag.

100 -108

Læraren i krinsen og ein eller to med han var det som song den avlidne ut i heimen. No er det klokkaren, som gjer detsaman med presten. To ljøs elles ingen annan prydnad enn kransar står då på kista. Når kista bli utbore, blir ljosi teke vekk og sette til sides-

109--112

Våkenatt ,ljösbrenning heile natti og gråtekoner er ukjent her.

113-116

Liksalmane vart ikkje sungne på ein serskild måte. No etter 1920 er både prest og klokkar med ogso i heimen

117 -121

velfarskål er ukjent her. Liket skulde båda för og no berast av dei mest pårörande som söner, versönerel. andre

122-127

Annan ski

8
NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

I22-I27

Annan skikk med likbåra enn at den både i heimen og i kyrkjun skulle stå ned fotenden mot utgangsdöri. Opning i veggen "likdören" er ukjent her. Tunet i gravölsbaren var alltid barströid, og likberarne fekk ikkje skjenk her.

I28-I31

I gamal tid var der nesten berre menn med i lkkferdi, men i frå pålag 1920 er kvinnone og mannjamt med til kyrkjgaren. At kvinnone fylde berre eit stykkje på vegen bruktest ikkje her. Ei stor gravferd vakte sjölsagt meir åtgaum enn ei mindre.

I32-I33

Mest ved alle heimar ved vegen var der pynta med bar. blomar og flag på halv stong

I34 -I39

Etter omkring år 1900 heiser alltid grannar flag på halv stong gravferd dagen og somme også på dödsdagen. Somme let det bli på halv stong heile dagen, men somme heiser det på heil når kista er i graven. I gamal tid song dei ved kvar gard, seinare berre ved ein og annan större. Noer det slutt med det.

I40-I42

Folk, som vsrute på gardane, når ferdi kom, stod og lydde på sangen. Annan mottakning var der ikkje. Skikken med "å h höysta" når ferdi for over ei högd er ukjent her.

I43 -I44

"Kvilestein" og "likstein" var der ikkje her. Var det langt å bera kista för dei kom på storvegen, kunne dei berre setja ja ho ned på marki. I45-

På veg til kyrkja stod kista utan underlag på sledebotnen eller vognbotnen. (No på lastebilen)

I46 -I51

Hesten skulle helst vera svart, om det var höve til det, i alle fall mörk. At den ikkje skulle vera med föll, er ukjent. Skulle köyrast langsamt til kyrkja, men ikkje heimatt Stundom mest kappköyring. Liket vart helst köyrt av eine slektning (sønnen, sonen), Berre oppfor bakke gjekk han jamsi

13135

I52 - I53

Sangeren sat aldri på kisten her. Döydde ein t.d. på stö-
len eller burte i fjellet elles, hendte det at dei klövja den
den avlidne heim, og kunne då bruke to hestar,

I54 - I55

Me kjenner ikkje til at dei her hadde noko sikkert mid-
del til å få vita om den dödes skjebne etter döden, utan
om for små born, som alle ^{var} ville bli salige.

På kyrkjegaren

I56-I58

Det var dej same slektningane som tok kista ned frå vogni,
og sette ho på to krakkar, som var framsette ved Kyrkje-
porten til presten kom. Båre til gravlegginga var der ikje.
men no er der senkeaparater, som, når det ikkje er i bruk,
ligg i eit lite rom i Kyrkjeporten. Aparatet høyrer kyr-
kjun til.

I59

Det er dei same slektningane som ber kista inn på Kyr-
kjegaren.

I60 - I62

Med hesten vart det ikkje gjort noko sers, medan liket
vart gravlagt. Kista vart ikkje bore rundt kyrkja her.

I64 - I66

För siste hundreårsskifte var det sjeldan at presten mötte
ved gravleggjinga, men no mest alltid. Det hender at se-
remonien blir halden i kyrkja, men for det meste vute
ved gravi. Det blir alltid sunge medan dei ber kista
til gravi. Den blir aldri bore rundt gravi, og aldri
ringt etter at kista er senka, eller jevna over.

Graven.

I67- I71

Når bygdi fekk gravar, veit me ikkje no. Folk kalla han som
oftast kyrkjetenaren eller gravaren. För det vart fast
gravar, sytte sjölvsagt slektningane for å få til grav.
Og den var alltid i stann för likferdi kom.

I72-I73

Skikken med at mennene kasta ein spade jord på kista
ned i graven, var ukjent her. Dei fleste held etter ga-

mal vane hatten ei stunn for ansikter, og gikk deretter frå gravi. Meiningi med jordfestinga held vist dei fleste berre for ein skikk.

174-175

Ingen sette merkje i gravi til det vart jordfesting, og gravi vart berre hjå einiskilde pynta og tilstussa i gamal tid. No blir gravi mest åt alle halde i stand med blomar og plantingar, og Jolaftan er det mange som set ljøs og joleband på gravi åt sine.

Serlege tilfelle.

176-179

I fyrstningen av forige århundre, seiest det, skulle ingen sjølmordar gravleggjast på kyrkjegaren, men utanfor. Seinare vart det slik at dei kunne få ligge på kyrkjegaren, men måtte ikkje förast inn gjennom porten, men ^{ei natt} vlyftas over muren ein stad og inn på kyrkjegaren (Dei for ikkje alltid so fint åt dei gamle heller) No blir alle som tek sitt eige liv, gravlagde som andre,

180-181

Udöpte eller dödfödde barn vart gjerne sett ned på lista åt den neste som döydde i bygden.

Gravöl

1882-187

Gjesteboet ved ei gravferd kallast ner gravöl. Fram til på lag 1880 vart det då nytta ein beamann (Bestefar min var beamann her i grenden) Bealaget var likt både til bryllup og gravöl. Han tok då på seg sine beste kleder og gjekk. Då han kom inn, vart det so stilt og högtidss amt i huset. So handhelsav ^{han} på alle, og bar fram erendet sit : Han skulle gå med ei venleg helsing og begjering frå NN om so mange som mogeleg i huset vilde koma til NN og vera med i gravferdi etter ^{deira} kjære NN og bli med attende frå kyrkjegaren til syrehuset, og der ta til takke med den traktering, som huset formådde. Etter denne lekse gjekk gjerne mannen i huset ut i kammerset etter eit par glas og karaffel, men glasi måtte deamannen no hands ^{att} me med varsemd, då han enno hadde mang e stader ^{att} vera inne på.

13135

Skjenk var den vanlege bevertning åt beamannen, somme stads
ogso kaffe med biteti.

189 -190

Bedabrev har vore ganske lite brukt her til andre enn til
langt borte verande.. Eit gravöl kunne heilt fram til hundre-
årsskiftet vara både to og tre dagar, no berre ein.

191-193

Tre måltider var det vanlege. Kosten i gravölet var i alle dele
som kosten i andre gjestebo, utan sers tillegg.

194-195

Det vanlege var at slektningane hjelpte til med tilstelningen.
Skikken med at grannar stansa arbeidet gravölsdag i grenda,
er ukjent her.

196 -200

Iblant hadde gjestene sendinga med, men det gamle var, at den
vart send dagen för. Det var gjerne tenestjenta og ei av hu-
sets døtre som gjekk med den, skulle ikkje vera serskilt kledde.

Det var ingen tilstelning for dei som gjekk med sending.

berre vanlegt traktemang. Sendingi vart helst boren i ei korg,
"Sendingskorg" utan å vore pynta på sers måte. Halve sending-
gar kjenner me ikkje

201

Til i slutten av 1800året kunne gravölet vara både to og tre

dagar på dei større garane. Mange låg då på garen, og somme
reiste heim og kom att dagen etter. Husmennene var som oftest
ikkje berne til fyrste dag, men til annan eller tredjedag.

Dette var dei den ^{tid} ~~dag~~ so vante med, at det vist ikkje var
nokon som tok det ille opp. På plassar og mindre bruk held
dei gravöl berre ein dag. Til vanleg var det mykje skjenk
i lagi den tid. Han som sto for skjenkingi, kunne ^{slundorn} ~~ret~~ som ~~et~~
~~var~~ koma med eit brett med mange drammar på og kunne då seie
"No kjem det ei regnskur", eller noko anna morosamt.

202 - 203

Skjenk og alkoholforbruk har det vore av og til ogso etter
hundreårsskiftet, men ikkje no lenger, utan om öl til middagen.

204

Sendingar er det no lite eller inkje av, men kransar i overflod. Her i bygden har dei no, for å få minska kransekjøpet, skipa blomsterfond, slik at dei kjøper eit dertil laga kort, som den avlidnes huslyd får istadenfor krans. Kortet kostar 10 kr, som går til vedlikehald av kyrkjegarden.

205-206

Det er no 60-70 år sidan folk tok til med kranseending. Til å begynne med var det mest heimgjorte, av lyng bar og bloma, no for det meste kjøpte i ein blomsterforretning.

207-209

Sløyfekransar har vore mykje i bruk, ein kan seie frå 50-60 år attende, alltid med påskrift, eit vers eller eit takkeord. Dei fleste blir lagt på bårautan vidare. Andre med tale (takketale). Ingen legg kransar på kista i graven, men mange av kransane blir lagt på gravi når ho er attkasta, og ligg der til gravarentek dei vekk.

210- 212

Det blir omtrent aldri brukt alkohol i gravøl her no, utan om öl til middagen. No er det mykje vanleg å halde gravølet på hotel eller pensjonat, somme med middag, andre med kaffe og mange slags kaffemat. Gravøl blir her aldri halde på sundag. Ein skikk som er ganske ny (15 -20 år) er at samveret sluttar med andagt, når dei etterlevande so yngskjer. Dette helst når presten er med. Ja elles ogso, dersom ein annan er vilmjug til å tala til avslutning. Mest alle dødsfall blir no avertert i blad med oppmoding til alle som vil delta å møte fram, og med kungjering om korhelst bevertningen etterpå er.